

ภิกษุมีการปฏิบัติตนต่อสตรีอย่างไร

Bhikkhus' Virtuous Approach towards Women

พระพุทธรูป ชวโน (วรมุลย์)

Phra Phuttabut Javano (Voramul)

E-mail : 6211105009@mcu.ac.th

Received: March 17, 2023 Revised: March 31, 2023 Accepted: April 28, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาการปฏิบัติตนของภิกษุต่อสตรีในพระธรรมวินัยโดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ปฐมภูมิ หนังสือ แล้วนำมาเรียบเรียงบรรยายเป็นเชิงพรรณนา เสนอผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบ จากการศึกษพบว่า 1) ภิกษุ หมายถึง ผู้ขอ, ผู้เห็นภัย, 2) การประพฤติปฏิบัติ หมายถึง ผู้ประพฤติผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ขัดเกลากิเลสเพื่อให้ถึงแก่นธรรม 3) สตรี หมายถึง มนุษย์ผู้หญิง คือ มารดา พี่สาว น้องสาว ลูกสาว ภิกษุณี สิกขมานา สามเณรี และอุบาสิกาสาวิกา

การที่ภิกษุจะต้องปฏิบัติตนต่อสตรี หรืออยู่ต่อหน้าสตรี ต้องมีหลักที่สำคัญคือ “สติ” เมื่อสติปรากฏภิกษุจะระบอบการทางจิตก็เริ่มเข้าสู่ระบบแห่งพระธรรมวินัยมีปัญญาสามารถแยกออกว่า ความกตัญญูกตเวที พึงปฏิบัติต่อสตรีผู้เป็นมารดาที่มีหลักธรรม 4 ประการเป็นเบื้องต้น สตรีผู้เป็นญาติทางสายโลหิตพึงชักชวนให้รู้วิธีสัจ สตรีผู้ครองเรือนพึงแสดงหน้าที่ภรรยาหรือผู้อยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จในครอบครัว สตรีผู้เป็นอุบาสิกาสาวิกาย่อมพาผู้เจริญธรรมมรรคมีองค์ 8 อันประเสริฐอยู่เนื่อง ๆ สตรีผู้เป็นภิกษุณี ย่อมเอื้อเพื่อเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และภิกษุพึงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วย อาจารย์และโคจร คือสติปัญญา 4 มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษา อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย และเพื่อให้ถูกต้องพระธรรมวินัย ภิกษุไม่พึงกราบ ไม่พึงลูกรับ ไม่พึงไหว้ ไม่พึงทำสามีจิกรรมแก่มาตุคาม ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใด ๆ

คำสำคัญ: ภิกษุ, ปฏิบัติ, สตรี

Abstract

This academic article aims to re-examine the Bhikkhus' approach towards women found in Buddha's disciplines. The Buddha established teaching's words used in Pali with special meaning linked to the Absolute realizing as objective (*Paramatha*) and practical way (*Samati*) such as word 'Bhikkhu' referring to beggar, those who always see the dangers of life and unwholesomeness, 'deeds' or '*Paṭipadā*' which means living, right conducts, direct, proper practice, suitable, leading to purify the mind, the word 'Satri or lady' in Pali '*Itthī*' referring to desirable objects involved with women such as mother, sisters, daughter, Bhikkhuni, and *Upāsikā* etc. Bhikkhus who are facing the women, must be aware and mindful. Continued mindfulness will prevent unwholesome acts and leading to the line of disciplines, then wisdom or awareness can analyze 'gratitude', in case of mother, to perform his deeds as seen in 4 principles dealing with mother. For approaching to relative ladies, Bhikkhus should persuade them to follow Dhamma. For any housewife, Bhikkhus should encourage housewife's duties, as a person behind the family success. In the case of *Upāsikā*, Bhikkhus continually teach the Noble Eightfold Path. For Bhikkhuni, Bhikkhus would be generous and virtuous in *Patimokkha*, being aware and moral deeds, which is the four foundations of mindfulness, with the ability to see danger in little mistakes, study all disciplines in accordance with Dhamma and discipline. A Bhikkhu should not bow down, not get up to accept women, not pay homage, nor do worship women in any position.

Keywords: monk, practice, women

ในมุมมองที่ 2 นี้ หักดิบกันแบบฟ้าทลาย ดินทะลุ่มเลย เพราะเห็นว่าสตรีเป็นอันตรายแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นมารดา พี่สาว น้องสาว หรือญาติทางสายโลหิต ทั้งหมดนี้จัดเป็นมลทินทั้งสิ้น ย่อมครอบงำจิตบุรุษได้เป็นอย่างดี โ้อหนอช่างน่าสงสารภิกษุเป็นอย่างยิ่ง

ดูเหมือนทั้งสองมุมมองนี้จะขัดแย้งกันเป็นอย่างมาก จากที่กล่าวมานี้ ผู้เขียนบทความจึงต้องการศึกษาเรื่องภิกษุมีการปฏิบัติตนต่อสตรีอย่างไร มีทางออกอย่างไรมีหลักการเป็นไหน ภิกษุคือใคร มีกี่ประเภท ประพฤติปฏิบัติตนต่อสตรีอย่างไร ดังนี้

2. ภิกษุ คือใคร

ภิกษุ คือใคร เป็นเรื่องน่าทึ่ง น่าศึกษาเป็นอย่างมาก เพราะส่วนที่ผู้คนพอจะเข้าใจมากที่สุด คือ คำว่า พระ ดังนั้นภิกษุในมนี้ คือ คหบดี บุตรคหบดี หรือลูกหลานอนุชนคนผู้เกิดภายหลังในตระกูลใด ตระกูลหนึ่ง ย่อมได้ฟังธรรมจากพระตถาคต แล้วเกิดศรัทธาย่อมตระหนักรู้ว่า “การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ครบถ้วนดุจสังข์ชัต มิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต”¹⁰ นี่เป็นอีกลักษณะแห่งภิกษุอีกอย่างหนึ่ง หากไม่ได้ศึกษาพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นพระธรรมคำสอนที่พระตถาคตทรงแสดง เมื่อได้ฟังพระธรรมแล้วเห็นประโยชน์ของการขัดเกลากิเลสเพราะท่านสะสมมาที่จะเห็นโทษของกรรมดำ และกรรมขาวด้วยปัญญาท่านนั้นที่จะดับกรรมขาว กรรมดำได้ หรือเรียกง่าย ๆ ว่า “ผู้หวังพระนิพพาน”

2.1 ความหมายของภิกษุ

ความหมายของคำว่าภิกษุ มีอธิบายว่า เป็นผู้ขอ อาศัยการเที่ยวขอ ใช้ผืนผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา คือ “ทำให้เสียสี ใช้ศัตราตัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ทำให้เป็นตำหนิด้วยการทำพินทุกปะ”¹¹ เป็นต้น ชื่อว่า ภิกษุ เพราะเรียกกันโดยโวหาร การปฏิญญาตน เพราะพระตถาคตทรงบวชให้ เป็นผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ เป็นผู้เจริญ เป็นผู้มีสาระ เป็นผู้ยังต้องศึกษา เป็นผู้ไม่ต้องศึกษา เป็นผู้สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้อง สมควรแก่เหตุ ในภิกษุที่กล่าวมานั้น ภิกษุผู้สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้อง สมควรแก่เหตุนี้ที่พระตถาคตทรงประสงค์เอาว่า ภิกษุ ในความหมายนี้¹²

¹⁰ ม.ม. (ไทย) 12/410/446.

¹¹ วิ.อ. (ไทย) 1/45/253-4.

¹² วิ.ม.หา. (ไทย) 1/45/33.

มีวิเคราะห์ว่า ภิกขุติติ ภิกขุ ผู้ขอ (ด้วยกายวิญญูติ) ชื่อว่าภิกขุ หรือ ภย อิกขติติ ภิกขุ ผู้เห็นภย ชื่อว่าภิกขุ หรือ กิเลเสภินทติติ ภิกขุผู้ทำลายกิเลสทั้งหลายได้ ชื่อว่าภิกขุ อมตรส ภกขติ ภณชติติ ภิกขุ ผู้บริโภคอมตรส (คือนิพพาน) ชื่อว่าภิกขุ¹³

ดังนั้น ภิกขุ หรือภิกขุ จึงหมายถึง ผู้ขอ, ผู้เห็นภย, ผู้ทำลายกิเลสทั้งหลายได้, ผู้บริโภคอมตรส หรือ “ผู้ใดในโลกนี้ละบุญและบาปได้แล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการพิจารณา ผู้นั้นแลจัดว่าเป็นภิกขุ”¹⁴

2.2 ประเภทการอุปสมบท

ประเภทการอุปสมบทเป็นภิกษุ ในสมัยพุทธกาลได้มีการอุปสมบท 8 ประเภท คือ 1) เอหิภิกขุอุปสัมปทา¹⁵ 2) ติสรณคณูปสัมปทา¹⁶ 3) โอวาทปฏิกคณอุปสัมปทา 4) ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา 5) ครุธรรมปฏิกคณอุปสัมปทา 6) ทูเตนอุปสัมปทา 7) อัญญาจิกขาอุปสัมปทา และ 8) ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา¹⁷ ส่วนบทความนี้ผู้เขียนขอยกเพียงญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทาขึ้นแสดงพอสังเขปดังนี้

1) ญัตติจตุตถกรรมวาจา

ญัตติจตุตถกรรม เป็นวิธีให้อุปสมบทและกรรมวาจาให้อุปสมบท¹⁸ กรรมมีญัตติเป็นที่ 4 หมายความว่า กิจกรรมของสงฆ์ที่ร่วมกันโดยต้องทำการสวดญัตติขึ้นก่อน แล้วตามด้วยอนุสาวนา อีก 3 ครั้ง ส่วนสาเหตุที่เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรม (กรรมมีญัตติเป็นที่ 4) ไม่เรียกว่า ญัตติยาภิกรรม (กรรมมีญัตติเป็นเบื้องต้น) เป็นต้น มีเพราะตรัสเป็นโวหารแบบปฎิโลม (นับย้อนศร) ในประเทศไทย และประเทศลาว มีคำเรียกภิกษุเถรวาทว่า “พระ” แปลว่าผู้ประเสริฐ เป็นคำที่เรียกกันมาแต่โบราณ เพื่อเป็นการยกย่องนักรบวชในพระพุทธศาสนา

สรุปความได้ว่า การอุปสมบทเป็นภิกษุในปัจจุบันยังคงใช้ญัตติจตุตถกรรมสืบทอดมา ผู้ที่จะอุปสมบทเป็นภิกษุ ย่อมเป็นผู้ที่มีศรัทธาเข้าใจในความเป็นภิกษุว่าจะต้องศึกษาในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงบัญญัติไว้ด้วยความเคารพ แม้ในโทษเพียงเล็กน้อย ก็ไม่ควรล่วงเกิน เพื่อนำไปสู่การขัดเกลากิเลสในจิตใจให้เบาบางลง ถึงหมดสิ้นไปอย่างแท้จริง และเป็นบุคคลผู้ได้รับอนุญาตจาก มารดา บิดาหรือผู้ปกครองด้วย

¹³ พระมหาสมปอง มุทิโต, อภิธานวรรณนา, (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ม.ป.ป), หน้า 512.

¹⁴ ส.ส. (ไทย) 15/206/298.

¹⁵ ช.อ. (ไทย) 33/7/602.

¹⁶ ช.ธ. (ไทย) 25/1/1.

¹⁷ วิ.มหา.อ. (ไทย) 1/1/771/78.

¹⁸ วิ.มหา. (ไทย) 4/70/98.

3. ภูมิการปฏิบัติตนอย่างไร

ภูมิการปฏิบัติตนในที่นี้หมายรวมเอาข้อวัตรทั้งหมด คือ อาจารย์และโคจรที่ต้องปฏิบัติตนต่อสังคมทั้งฝ่ายโลก และฝ่ายธรรม การอยู่กับสังคมที่แวดล้อมไปด้วยคฤหัสถ์ หรือบรรพชิต จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องศึกษาและทำความเข้าใจให้ถูกต้องตรงตามเจตนาของพระพุทธองค์ ยิ่งในขณะนี้การปฏิบัติของภิกษุยังเป็นที่จับจ้องของบุคคลทั้งหลาย ทั้งภายในศาสนา และนอกศาสนา หากหมู่ภิกษุไม่สามารถดำเนินในสายทางแห่งข้อวัตรของตนได้ ยิ่งจะเป็นความเปลืองปล้ำทั้งในส่วนร่วมและส่วนของภิกษุเอง ไม่ว่าจะยุคไหน ๆ เป็นมาแล้วในอดีต กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน และจะเป็นต่อไปในอนาคต

3.1 ความหมายในการปฏิบัติตนของภิกษุ

การปฏิบัติตนของภิกษุ หมายเอา อาจารย์ และโคจร (การเที่ยวไป) ตามพระธรรมวินัยที่บัญญัติไว้โดยชอบแล้ว เป็นผู้มั่งคิล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ และความที่ภิกษุไม่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาอาชีวะที่พระตถาคตทรงดำหนิ

อาจารย์ หมายถึง มารยาท ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา และทางใจ ความสำรวมระวังในศีลทั้งปวง¹⁹

โคจร หมายถึง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีหญิงหม้ายเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีสาวเที้อเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีบัณฑิตเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีนางภิกษุณีเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีร้านสุราเป็นโคจร ไม่อยู่คลุกคลีกับพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เติยธีย์ สาวก เติยธีย์ ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร หรือเสพคบเข้าไปนั่งใกล้ตระกูลที่มีศรัทธาเลื่อมใสเป็นดุษฎี บ่อน้ำ รุ่งเรืองไปด้วยผ้ากาสาเว อบอวลไปด้วยกลิ่นของฤษี ปรรณนาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ปรรณนาแต่สิ่งที่เกื้อกูล ปรรณนาแต่สิ่งที่ผาสุก ปรรณนาแต่ความหลุดพ้นจากโยคะแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาเท่านั้น²⁰ จากนั้นทรงแสดงที่ควรโคจรว่า “เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในแดนที่เป็นของบิดาของตนอันเป็นที่โคจรเถิด มารก็จักไม่ได้ช้อง ไม่ได้อารมณ์ แดนที่เป็นของบิดาของตนอันเป็นที่โคจรของภิกษุ คือ สติปัฏฐาน 4 ประการ”²¹

ปาติโมกข์ หมายถึง ศีลสิกขาบทที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาหลุดพ้นจากทุกข์ (ปาติ=รักษา+โมกขะ = ความหลุดพ้น)²² เพียบพร้อมด้วยมารยาท และการเที่ยวไป มีปกติเห็นภัย ในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายนี้เป็นไปเพื่อได้อาติพรมจริยปัญญา ที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญญาภาพโพลูญ์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว²³

¹⁹ ชุ.ม. (ไทย) 29/196/571-574, อภิ.วิ. (ไทย) 35/513-514/388-389.

²⁰ ชุ.ม. (ไทย) 29/196/573.

²¹ ตูรายละเอียดยใน ส.ม. (ไทย) 19/372/218.

²² วิสุทฺธิ. 1/14/17.

²³ ที.ปา. (ไทย) 11/358/405.

สรุปความได้ว่า การปฏิบัติตนของภิกษุ คือ การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่บัญญัติไว้โดยชอบ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ มีมารยาท ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา และทางใจ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายนี้เป็นไปเพื่อได้อาติพรมจริยกปัญญา มีที่โคจร คือ สติปัฏฐาน 4

3.2 การประพฤติเพื่อถึงแก่นธรรม

การประพฤติเพื่อถึงแก่นธรรมนั้น หมายถึง การปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรมทั้ง 7 หมวด คือ สติปัฏฐาน 4 สัมมปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8²⁴ ซึ่งนับได้ว่าเป็นรัตนมาภายหลายชนิดที่มีในธรรมวินัยนี้ ไม่ว่าจะเป็นบุคคลใด ๆ เมื่ออาศัยการเจริญธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล้ว ย่อมปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว เมื่อประพฤติอยู่ในองค์ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ฯ²⁵ ตามพระธรรมวินัยนี้อย่างแท้จริง

ผู้ปฏิบัติดี คือ ปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ปฏิบัติไม่ถอยหลัง ปฏิบัติสอดคล้องกับ คำสอนของพระพุทธเจ้า ดำรงอยู่ในธรรมวินัย²⁶ ปฏิบัติตามทางสายกลาง กลมเกลียวไม่ขัดไม่แย้งต่อกับ คำสอนของพระผู้มีพระภาค จึงเรียกว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติดีแล้ว

ปฏิบัติตรง คือ ไม่ประพฤติปฏิบัติเป็นคนลวงโลก ไม่มีมายาหลอกลวง มัชฌิมาปฏิปทา²⁷ มุ่งตรงต่อในโพธิปักขิยธรรมอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน ตรงต่อพระศาสดา และกัลยาณมิตรผู้เป็นสาวกด้วยกัน ไม่มีปิดบังอำพรางไว้ในใจทั้งโดยอรรถ และพยัญชนะ จึงเรียกว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติตรงแล้ว

ปฏิบัติถูกทาง คือ ประพฤติปฏิบัติให้เกิดความรู้ หรือปฏิบัติเพื่อได้ความรู้ธรรม เพื่อออกจากทุกข์ อีกนัยหนึ่งว่า ปฏิบัติมุ่งธรรมเป็นใหญ่ ถือความถูกต้องเป็นประมาณ²⁸ และประพฤติปฏิบัติไม่ผิดเพี้ยนไปจากหลักคำสอนของพระศาสดา ไม่ผิดไปจากธรรมเนียมอันดีงาม ปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบแบบแผน จึงเรียกว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง

ปฏิบัติสมควร คือ พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติชอบ, ปฏิบัติสมควรได้รับสามิจักรกรรม ปฏิบัตินาคเรณพนธ์²⁹ รู้ถึงเหตุการณ์อันเป็นไปอยู่ ไม่มั่งงาย รู้จักประพฤติกิริยาทางกาย และวาจาต่อผู้อื่น

²⁴ วิ.จ. (ไทย) 7/385/248.

²⁵ อ.นวก. (ไทย) 22/10/422.

²⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 23, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสภาบันสื่อธรรม จำกัด, 2558), หน้า 462.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 564.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 446.

โดยไม่ทะนงตนมีใจหนักแน่นเพื่อแผ้ว มีใจกว้างไม่คับแคบ จึงเรียกได้ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติสมควร เป็นต้น

สรุปความได้ว่า ผู้ประพจน์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร จึงหมายถึง การประพจน์เพื่อให้ถึงแก่นธรรม คือ พระอริย 4 คู่ 8 บุคคล ซึ่งเป็นเนื่อนาบุญอันยอดเยี่ยมของชาวโลก ยิ่งกว่านาบุญอื่น ๆ และเป็นผู้บริสุทธิ สมควรได้รับการกราบไหว้บูชาแล้วการบริจาทาน แก่ท่านย่อมมีอานิสงส์มาก ดุจผืนนาที่มีดินดีสมบูรณ์ด้วยปุ๋ยอันเป็นธาตุอินทรีย์ เมล็ดพืชที่หวานหรือปลูกลงบนผืนดินนี้ย่อมผลิตผลอย่างสมบูรณ์เต็มเม็ดเต็มหน่วย พระสงฆ์สาวกเหล่านี้จึงเป็นผู้รับที่ยอดเยี่ยม เป็นที่ปลูกฝังกุศลแก่พุทธศาสนิกชน และเป็นที่รักษาไว้ซึ่งมหากุศลธรรมทั้งปวง เป็นอาจารย์ของภิกษุที่สมบูรณ์ เป็นสาวกที่งามในเบื้องต้น งามท่ามกลาง และงามในที่สุดแห่งพระธรรมวินัยนี้

4. สตรีในธรรมวินัยคือใคร

สตรีหรือมาตุคามในพระพุทธศาสนาหรือในพระธรรมวินัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้มากมายหลากหลายแง่มุมมีความเกี่ยวข้องกับภิกษุมามากมาย เช่น ตรัสถึงสตรีว่ามารดาบ้าง ญาติทางสายโลหิตบ้าง สตรีผู้ครองเรือนบ้าง ภิกษุณี สามเณรีบ้าง หรืออุบาสิกาบ้าง ฉะนั้นคำว่า สตรีในธรรมวินัยคือใคร มีความหมายว่าอย่างไร ดังจักได้พรรณนาต่อไปนี้

4.1 ความหมายของสตรีในธรรมวินัย

สตรี หมายถึง มารดา ได้แก่ผู้ให้กำเนิด เช่นพระนางสิริมหามายาผู้ทรงประสูติเจ้าชายสิทธัตถราชกุมาร หรือพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี สตรีผู้เป็นถึงพระมาตุจฉา หรือเป็นพระแม่แบบผู้เลี้ยงดู³⁰เจ้าชาย ฯ สตรีท่านนี้นับได้ว่าเป็นภิกษุณีที่มีความสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยนั้นเป็นอย่างมากนั้น พระนางทรงมีพระคุณไม่หยิ่งไม่หย่อนไปกว่าพระมารดาแท้ ๆ เลย

สตรี หมายถึง ญาติทางสายโลหิต ได้แก่ชนผู้เป็นที่รัก เช่น พี่สาว น้องสาว ธิดา³¹ เช่น พระจาลาเถรี พระอุปปจาลาเถรี พระสีสุปปจาลาเถรี ซึ่งน้องสาวท่านพระสารีบุตรเถระที่ท่านแสดงธรรมให้ฟังแล้วชักออกบวชเป็นภิกษุณี จากเมื่อจวนจะปรินิพพาน ท่านเดินทางไปโปรดมารดาของท่านซึ่งยังเป็นมิถิฉาธิฐิ ให้มารดาได้เป็นพระโสดาบันแล้ว ปรินิพพานที่บ้านเกิดด้วยปักษันทิกาพาธ³²

สตรี หมายถึง คฤหัสถ์หญิง ได้แก่ สตรีผู้ครองเรือน³³ เช่นนางสุชาดาธิดาของเสนานิ กุมมพิยสะกุลบุตร ซึ่งผู้จัดข้าวมธุปายาสชั้นเลิศใส่ถาดทองดีคำราคาเป็นแสน นำไปถวายวางไว้ในพระ

³⁰ วิ.จ. (ไทย) 7/436/366.

³¹ ดุราเยละเยียนใน ขุ.ม.หา. (ไทย) 29/43/153.

³² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 23, หน้า 438.

³³ วิ.ม.หา. (ไทย) 2/519/43.

หัตถ์ของพระมหาบุรุษ เพราะในจิตคิดว่าเป็นเทพ ส่วนพระมหาบุรุษก็ทรงเสวยข้าวมธุปายาสนั้น และทรงลอยถาดทองลงในแม่น้ำเนรัญชรา แล้วเสด็จขึ้นสู่โพธิ์มณฑลสถานตามลำดับ ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ กาลเวลาผ่านไปนานพอสมควรนางจึงได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระผู้มีพระภาคว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้น ทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา”³⁴ เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทิน ควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี จึงได้ฟังสามกัณฑ์สิทธธรรม จนทำให้นางบรรลุธรรมและ รู้แจ้งธรรม ปิดอบายภูมิ และทรงยกย่องว่า เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายในการเข้าถึงสธรรมะ³⁵ก่อน เป็นต้น

สตรี หมายถึง อุบาสิกา ได้แก่ อุบาสิกาสาวิกาผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์บ้างเป็นผู้เฒ่าแก่, บริโศกคามบ้าง³⁶ ประพฤติพรหมจรรย์ เช่น นันทมารดา เป็นชาวเมืองเวฬุกันทกะ เป็นอุบาสิกาสองผู้ครองอุปัฏฐายิกา เป็นอนาคามีคือพระอริยบุคคลผู้ได้บรรลुอนาคามีผล “บรรดาสังโยชน์ เบื้องต่ำ 5 ประการที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ดิฉันไม่เห็นสังโยชน์อะไรในตน เองที่ยังละไม่ได้”³⁷ ด้วยทางปฏิบัติเพื่อบรรลุผลเป็นผู้ชำนาญในฉาน 4 ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศ กว่าอุบาสิกาทั้งหลายทางด้านเป็นผู้อุปัฏฐาก³⁸ ฝ่ายผู้บริโศกคามอยู่บ้าง เช่น นางขุชุตตรา เป็นชาวเมืองโกสัมพี ผู้ยกยอกค่าดอกไม้เป็นประจำทุกวันก็ตาม แต่เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้ว กลับมีความสำนึกผิด ละเว้นในสิ่งไม่ดีที่ได้กระทำและตั้งมั่นอยู่ในความดีได้ในที่สุดก็เข้าถึงโสดาบันบุคคล เป็นผู้มีปัญญามากเอาใจใส่จดจำพระธรรมคำสอน และนำมาถ่ายทอดได้อย่างเชี่ยวชาญ ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ทางด้านเป็นพหูสูต³⁹

สตรี หมายถึง ภิกษุณี ได้แก่ ผู้ขอ อาศัยการเที่ยวขอ ใช้ผืนผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา เรียกกันโดยโวหาร หรือปฎิญาตน ด้วยพระผู้มีพระภาคทรงบวชให้ เป็นผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ เป็นผู้เจริญมีสาระ คือ ยังต้องศึกษา(เสขะ) หรือเป็นผู้จบการศึกษาแล้ว(อเสขะ)⁴⁰ หรือสิกขมานาสตรีผู้ศึกษาสิกขาในธรรม 6 ข้อ ตลอด 2 ปี และสามเณรีสตรีผู้รักษาสิกขาบท 10 ข้อ และผู้ที่สงฆ์ 2 ฝ่ายพร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้อง⁴¹ เช่น พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี ผู้เป็น

³⁴ วิ.ม. (ไทย) 4/29/36.

³⁵ อง.เอกก. (ไทย) 20/258/32.

³⁶ ที.ปา. (ไทย) 11/176/136.

³⁷ ดูรายละเอียดใน อง.สตตก. (ไทย) 23/53/92.

³⁸ ขุ.อป. (ไทย) 33/19/720.

³⁹ อง.เอกก. (ไทย) 20/260/32.

⁴⁰ วิ.ภิกขุณี. (ไทย) 3/658/5.

⁴¹ วิ.ภิกขุณี. (ไทย) 3/1212/375.

ปฐมภิกษุณีและได้รับครุธรรม 8 ประการ คือ 1) แม้วชมานานนับร้อยกาลฝนก็ต้องกราบไหว้ภิกษุแม้วชในวันนั้น ๒) ต้องจำพรรษาอยู่ในวัดที่มีภิกษุ ๓) ต้องไปถามวันอุโบสถและรับฟังโอวาทจากภิกษุทุกกึ่งเดือน ๔) ต้องปวารณาในสงฆ์สองฝ่ายหลังจำพรรษาแล้ว ๕) ต้องประพฤตินานัตในสงฆ์สองฝ่ายเมื่อต้องอาบัติหนัก ๖) ต้องเป็นสิกขมานา 2 ปี ก่อนจึงขออุปสมบทในสงฆ์สองฝ่ายได้ ๗) ต้องไม่บริภาษคำว่าภิกษุไม่ว่ากรณีใด ๆ ๘) จะว่ากล่าวตักเตือนภิกษุไม่ได้ แต่ภิกษุว่ากล่าวตักเตือนได้ ฟังสัการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต⁴² และได้บวชภิกษุณีก็ได้ทำความเพียรจนปรากฏความเป็นเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลาย ด้านผู้เป็นรัตตัญญู⁴³

ในคำว่า“มาตุคาม”ยังหมายถึง หญิงมนุษย์ ไม่ใช่นางยักษ์ ไม่ใช่นางเปรต ไม่ใช่สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย แต่เป็นหญิงที่รู้เตยงสา สามารถรับรู้ถ้อยคำสุภาสิต พุภาสิต คำ หยาบและคำสุภาพ⁴⁴ สตรีที่ควรหลีกเลี่ยง คือ การที่มาตุคามมีพิชราย หมายถึง ส่วนมากมาตุคามมีระจัด การที่มาตุคามมีลิ้นสองแฉก หมายถึงส่วนมาก มาตุคามมักพูดส่อเสียด การที่มาตุคามมักทำร้ายมิตร หมายถึงส่วนมากมาตุคาม มักนอกใจ ภิกษุทั้งหลาย มาตุคามมีโทษ 5 ประการนี้แล⁴⁵

อย่างไรก็ตามเมื่อได้พบพุทธพจน์ที่มีการสรรเสริญบุคคลสองจำพวก ดังปรากฏในสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกกนิบาตว่า “ภิกษุทั้งหลายเราสรรเสริญการปฏิบัติชอบของคน 2 จำพวก คือ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติชอบ เพราะการปฏิบัติชอบเป็นเหตุย่อมทำให้ญาณกุศลธรรมสำเร็จบริบูรณ์”⁴⁶ ในคำว่า “คฤหัสถ์” หรือผู้ครองเรือนก็หมายเอาทั้งบุรุษด้วย สตรีด้วย หากมองในมุมความเป็นพุทธบริษัทจะพบสตรีอยู่ทั้งคู่ คือ ภิกษุณี และอุบาสิกา มีทั้งผู้ครองเรือนและผู้ออกจากเรือน

สรุปความได้ว่า จากความหมายของสตรีที่นำมาเสนอเพียงส่วนหนึ่งในพระธรรมวินัยนี้เท่านั้นยังมีนอกเหนือจากนี้อีกที่ไม่ได้นำมากล่าว ดังนั้นความหมายของสตรีในที่นี้ หมายถึง มารดา ผู้ให้กำเนิดหรือผู้เป็นแม่นมเลี้ยงดูทารกด้วยเลือดในอกของตน ญาติทางสายโลหิต เช่น พี่สาว น้องสาว ลูกสาว รวมทั้งภิกษุณี สิกขมานา สามเณรี หญิงมนุษย์ที่รู้เตยงสา อุบาสิกาสาวิกาผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาวทั้งออกจากเรือน และยังครองเรือนอยู่ แต่เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์และมีปัญญาตามอินทรีย์ของตน

⁴² ดูรายละเอียดในย อ.อ.อุทก. (ไทย) 23/51/334.

⁴³ อ.อ.เอกก. (ไทย) 20/235-247/30-31.

⁴⁴ วิ.ม. (ไทย) 4/29/36.

⁴⁵ อ.อ.ปญจก. (ไทย) 22/230/372.

⁴⁶ อ.อ.ทุก. (ไทย) 20/41/87.

5. ฤๅษีมีการปฏิบัติตนต่อสตรีอย่างไร

ในเมื่อความหมายโดยรวมของสตรีแล้ว ก็ยังนับได้ว่าเป็นการยากที่ฤๅษีจะปฏิบัติตนต่อสตรี เพราะนั่นก็มารดา นั่นก็ญาติทางสายโลหิต นั่นก็ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ และในเงื่อนไขอื่น ๆ อีกหลายประการ โดยเฉพาะขอบเขตที่ต้องรู้ต้องทราบ ด้วยเหตุนี้ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาค ดังปรากฏเนื้อความในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตรว่า “พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติต่อสตรีอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อย่าดู” “เมื่อจำต้องดู จะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า” “อย่าพูดด้วย” “เมื่อจำต้องพูด จะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า” “ต้องตั้งสติไว้”⁴⁷

จากการทูลถามในครั้งนี้พระผู้มีพระภาคทรงตอบอย่างนั้นพระทัยในสวากเป็นอย่างมาก และได้มีท่าทีปฏิเสธสตรีเลย ทรงอนุเคราะห์อย่างมีพระเมตตาเต็มเปี่ยมด้วยซ้ำโดยเฉพาะคำว่า “ต้องตั้งสติไว้” อีกอย่างการที่ฤๅษีทั้งหลายจะอยู่ได้นั้น ก็ต้องอาศัยสตรีซึ่งเป็นหนึ่งกำลังหลักแห่งพุทธบริษัททั้ง 4 คือ อุบาสิกา ฉะนั้น ในพระธรรมวินัยนี้ฤๅษีมีการปฏิบัติตนต่อสตรีอย่างไร ดังจักได้พรรณนาต่อไปดังนี้

5.1 ฤๅษีมีการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นมารดา

ฤๅษีมีการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นมารดา ที่ปรากฏในพระธรรมวินัยมีการบัญญัติเอาไว้หลายเรื่องละเอียดอ่อนมาก แต่ที่นี้โดยรวมแล้วหมายเอาความเป็นคนกตัญญู และความเป็นคนกตเวที⁴⁸ ทั้งฤๅษีสามเณรก็พึงกระทำได้ด้วยพุทธานุญาตไว้ว่า “แม้เป็นบรรพชิตก็ทำอุปัการะ แก่มารดาบิดาได้”⁴⁹ ดังปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดกอรุณกถา เช่น ฤๅษีหนุ่มอดิตบุตร เศรษฐีได้นำบิณฑบาตมาเลี้ยงมารดาบิดา พร้อมดูแลเป็นอย่างดีทั้งซักและเย็บผ้าที่พึงกระทำได้ ส่วนตัวท่านเองก็ไม่ค่อยได้ฉันอาหารเนื่องจากบิณฑบาตได้น้อย จนร่างกายซูบผอมเศร้าหมองไม่ผ่องใส แต่เมื่อท่านได้ฟังสุวรรณสามชาดกและอริสัจสี่จบลง ก็บรรลุปะณิธาน⁵⁰ หรือสามเณรราหุลเมื่อคราวที่ได้อุปฐากพระยโสธราเถรีผู้เป็นพระมารดา ด้วยการนำน้ำมะม่วงที่แต่งรสด้วยน้ำตาลทรายไปถวาย เมื่อพระเถรีบริโภคแล้วโรคลมในท้องก็สงบลง⁵¹ เป็นต้น

ในทางพระธรรมการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นมารดาแม้จะอุปภัมภ์ดูแลอย่างดี ก็ยังนับได้ว่าเป็นการตอบแทนที่ทำได้ยาก แม้บุตรจะประคับประคองท่านทั้งสองอยู่บนบ่ามีการอบกั้น การอาบน้ำ และการบีบนิ้ว หรือถ้ายาจจะปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองก็ตาม ยังไม่ชื่อว่าตอบแทนแก่

⁴⁷ ที.ม. (ไทย) 10/203/151.

⁴⁸ อัง.ทุกก. (ไทย) 20/33/77.

⁴⁹ ขุ.ชา.อ. (ไทย) 63/2/171/524.

⁵⁰ ดุราลัยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) 63/2/213/524.

⁵¹ ขุ.ชา.อ. (ไทย) 58/4/241/444.

มารดาและบิดาเลย ส่วนบุคคลใดยังมารดาบิดาให้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา, ศีล, จาคะ, และปัญญา อย่างนี้จึงได้ชื่อว่ากตัญญู กตเวที ต่อมารดาและบิดา⁵²

ในทางพระวินัยแม้ความเป็นคนกตัญญูกตเวที ต่อสตรีผู้เป็นมารดา หากจับต้องกายท่านด้วยความรักฉันทมารดาก็ตาม แม้ไม่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส แต่ก็ต้องอาบัติทุกกฏ⁵³ ส่วนการขอนั้นจัดเป็นกาลก็ได้ ไม่ใช่กาลก็ได้เพราะท่านมารดา

5.2 ภูมิการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นญาติทางสายโลหิต

การปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นญาติทางสายโลหิต ในอรรถกถาได้อธิบายไว้ว่า สายโลหิต นับได้เจ็ดชั่วคน คือ วงศ์สกุลที่สืบสายโลหิตกันมา นับตั้งแต่ตัวภิกษุขึ้นไป 3 ชั้น คือชั้นพ่อ ชั้นปู่ และชั้นทวด กับนับจากตัวภิกษุลงมาอีก 3 ชั้น คือชั้นลูก ชั้นหลาน และชั้นเหลน รวมเป็นเจ็ดชั่วคน⁵⁴

ในทางพระธรรมภิกษุต้องชักชวนให้รู้วิธีสัง ตั้งปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค ว่า ภิกษุทั้งหลาย พึงอนุเคราะห์มิตร อำมาตย์ ญาติสายโลหิต ให้ความสำคัญรับฟังและชักชวนคนเหล่านั้นให้ตั้งมั่นดำรงอยู่ในการรู้วิธีสัง 4 คือ 1) ทุกขอริยสัง 2) ทุกขสมุทยอริยสัง 3) ทุกขนิโรธอริยสัง และ 4) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง ตามความเป็นจริง⁵⁵ นี่เป็นนับได้ว่าของขวัญอันมีค่าและถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นญาติทางสายโลหิตอย่างสมบูรณ์

ในทางพระวินัยนั้น ได้มีพุทธานุญาตการปฏิบัติไว้ว่า “ภิกษุขอจากคฤหัสถ์ที่เป็นญาติไม่ต้องอาบัติ”⁵⁶

สตรีผู้เป็นญาติทางสายโลหิตไม่ว่าจะครองเรือนหรืออยู่ในความรักษาก็ตาม ภิกษุก็ควรรู้กาลเทศะ ว่าใครเป็นลูก หลาน เหลนอายุเท่าไร ทำแค่ไหน ฐานะอย่างไร เป็นต้น

5.3 ภูมิการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้ครองเรือน

การปฏิบัติตนต่อสตรีผู้ครองเรือนในข้อนี้หมายถึงเอาเฉพาะหญิงทั่วไปผู้ไม่ใช่ญาติ คือ ไม่ใช่คนที่เกี่ยวเนื่องกันทางมารดา หรือทางบิดา ตลอดเจ็ดชั่วคน ที่แต่งงานมีครอบครัวแล้วเท่านั้น เป็นผู้บำรุงอุปถัมภ์ด้วย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร นับได้ว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่ภิกษุอยู่แล้วทั้ง ๆ ที่ไม่ใช่ญาติกันเลย

ในทางพระธรรมให้สังเคราะห์โดยการแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธฺิ บริบูรณ์

⁵² ดุราลละเอียดใน อัง.ทุกก. (ไทย) 20/34/77-78.

⁵³ ดุราลละเอียดใน วิ.มท. (ไทย) 1/281/309.

⁵⁴ วิ.อ. (ไทย) 2/503-5/165-166.

⁵⁵ ดุราลละเอียดใน ส.ม. (ไทย) 19/1096/609.

⁵⁶ วิ.มท. (ไทย) 2/531/56.

ครบถ้วนแก่สตรีผู้ครองเรือนและครอบครัวทั้งหลายเหล่านั้น⁵⁷ มีทิศทั้ง 6 เช่นทิศเบื้องหลัง คือภรรยา ย่อมอนุเคราะห์ สามีด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ 1) จัดการงานดี 2) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ 5) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง⁵⁸ เป็นต้น นี่เป็น การปฏิบัติตอบแทนแก่สตรีผู้ครองเรือนที่อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4 เป็นต้น

ในทางพระวินัยนั้นห้ามขอ ยกเว้นแต่ผู้ปวารณา ในการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นสตรีผู้ครอง เรือนโดยทั่วไปหากไม่สนิทจะง่าย ไม่ผูกมัดหรือข้องเกี่ยวใด ๆ ทั้งสิ้น แต่ส่วนใหญ่แล้วมักจะไม่เป็น อย่างนั้น เพราะผู้ครองเรือนส่วนใหญ่ก็ปรารถนาพระคุณเจ้าผู้เป็นเนื่อนาบุญหวังพึ่งใบบุญ เป็นทาง นำไปสู่สุคติโลกสวรรค์

จะเห็นได้ว่าสตรีผู้ครองเรือนนั้น จะละเอียดก็ไม่ใช่ จะหยابก็ไม่เชิง เพราะส่วนใหญ่ใน สังคมทั้งหลายย่อมมีการเรียนรู้กันมาพอสมควร ดังนั้นภิกษุพึงปฏิบัติตนให้สม่ำเสมอ ไม่ว่าจะเป็นการ เอื้อเพื่อแสดงธรรมด้วยทาน ศีล และภาวนา ก็ตามต้องระมัดระวัง

5.4 ภิกษุมิการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นอุบาสิกาสาวิกาผู้เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว

ภิกษุมิการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นอุบาสิกาสาวิกาผู้เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว ในข้อหมาย เอาสตรีตั้งแต่พึงธรรมรู้เรื่อง ว่านีกุศล นีอกุศล ทั้งผู้เป็นญาติ ไม่ใช่ญาติ ทั้งครองเรือน และไม่ได้ครอง เรือน ทั้งปวารณาและไม่ใช่ปวารณา โดยรวมแล้วเรียกว่าเพื่อนพรหมจรรย์⁵⁹ ซึ่งหมายเอาการเจริญ อริยมรรคมีองค์ 8 พระผู้มีพระภาคทรงอุปมาว่า“เป็นดั่งนาปานกลาง เพราะอุบาสิกาเหล่านั้น มีเรา เป็นที่พึ่ง มีเราเป็นที่อาศัย มีเราเป็นที่ต้านทาน มีเราเป็นสรณะอยู่”⁶⁰

ในทางพระธรรมให้แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความ งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แก่อุบาสิกา ทั้งหลายเหล่านั้น เพราะผู้นุ่งขาวห่มขาวบางคนบริโภคกามแต่ทำตามคำสั่งสอนทำถูกตามโอวาท สิ้น ความสงสัย ผู้นุ่งขาวห่มขาวเป็นโอปปาติกะ ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ 5 ได้แล้ว⁶¹

ในทางพระวินัยขอได้เฉพาะผู้เป็นญาติ และปวารณา ที่สำคัญภิกษุต้องเป็นผู้มีศีล สำรวม ด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วย อาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมทานศึกษา อยู่ในสิกขาบททั้งหลายจนกว่าจะเป็นอเสชบุคคล เพื่อความเป็นที่เคารพ และยกย่อง ของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย⁶²

⁵⁷ ขุ.ขุ. (ไทย) 25/107/487.

⁵⁸ ที.ปา. (ไทย) 11/269/214.

⁵⁹ ส.ส. (ไทย) 15/129/153.

⁶⁰ ส.ส. (ไทย) 15/359/405.

⁶¹ ม.ม. (ไทย) 13/195/231.

⁶² ดูรายละเอียดใน อง.ปญจ. (ไทย) 22/232/374.

ดังนั้นในคำว่าสตรีผู้เป็นอุบาสิกาสาวิกาผู้เป็นคฤหัสถ์หนุ่มสาวหมั้นหมายถึง มิตรดี เป็นสหายดี ผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ 8 อันประเสริฐ มีสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) เป็นต้น, และสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) เป็นที่สุด ไปจนถึงผู้เป็นอริยสาวิกา

5.5 ภิกษุมีการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นภิกษุณี

ภิกษุมีการปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นภิกษุณี คือ ยังต้องศึกษา และเป็นผู้ไม่ต้องศึกษาแล้ว⁶³ ซึ่งภิกษุก็เป็นเช่นนั้นด้วย ดังนั้นการประพฤติปฏิบัติจึงต้องให้อยู่ในพระธรรมวินัย ซึ่งก็มีทั้งพระบัญญัติ อนุบัญญัติ และทรงอนุญาต ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวีรังก์ ว่า ในยุคโน้นภิกษุและภิกษุณีเดินทางไปหลายรูป เพื่อจะไปเมืองสาเกต ในท่าแห่งแม่น้ำนั้นกลับมีเรือเพียงลำเดียว ภิกษุทั้งหลายก็เลยเอยปากขึ้นว่า “พวกดิฉันขอข้ามไปน้ำแห่งนี้” ภิกษุทั้งหลายก็บอกไปว่าไม่ควร แต่ถ้ากลุ่มใดกลุ่มใดไปก่อนนั้นน่าจะงามกว่า ฝ่ายภิกษุณีก็บอกไปว่า “นิมนต์พระคุณเจ้าผู้ล้าเลิ่ไปก่อนโลดจะน้อย” พอภิกษุทั้งหลายข้ามฝากไปแล้ว ในระหว่างทางภิกษุณีถูกพวกโจรปล้นและทำร้าย เมื่อความทราบถึงพระผู้มีพระภาค จึงอนุญาตให้โดยสารเรือลำเดียวกันข้ามฝากได้ แต่ห้ามล่องไปตามน้ำ และทวนน้ำ⁶⁴ เป็นต้น

ในทางพระธรรมทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุพึงเอื้อเฟื้อด้วยการแสดงธรรม แสดงปาฏิโมกข์ และต้องดำรงด้วยธรรม 5 ประการ คือ

๑) เป็นผู้มั่งคิล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วย อาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษา อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒) เป็นพหูสูตร ทรงสุตะ สัมสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังธรรมทั้งหลายที่มีความ งามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศ พรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิลุฐิ

๓) เป็นผู้มีความงาม เจริญถ้อยคำไพเราะอันประกอบด้วยวาจาชาวเมือง ที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้ความหมายได้

๔) เป็นผู้ได้ฉาน 4 อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนาได้ โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก

๕) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แล ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย⁶⁵

⁶³ วิ.ภิกขุณี. (ไทย) 3/658/5.

⁶⁴ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) 2/187/353.

⁶⁵ อง.ปณจ. (ไทย) 22/232/374.

ในทางพระวินัยก็ต้องเอื้อเฟื้อด้วยการแต่งผู้คุณสมบัติของภิกษุผู้สั่งสอนภิกษุณีเรื่องยากพอสมควรเพราะต้องให้ได้องค์ธรรมถึง 8 ประการ คือ

๑) เป็นผู้มืศีล สำรวมในปาติโมกขสังวรศีล ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในความผิดแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาสิกขาบททั้งหลาย

๒) เป็นพหุสูต เป็นผู้ทรงสุตะ (จำสิ่งที่ได้เล่าเรียนมา) สังสมสุตะ (สังสมสิ่งที่ได้ เล่าเรียนมา) เธอได้ยินได้ฟังธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งาม ในที่สุด อันประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ ครบ ถ้วน บริบูรณ์มาก ทรงจำได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดแล้วด้วยทฎฐิ

๓) เป็นผู้ชำนาญปาติโมกขทั้งสอง แจกแจงได้ถูกต้อง คล่องแคล่ว วินิจฉัยได้ เรียบร้อยทั้งโดยสูตรและโดยอนุพยัญชนะ

๔) เป็นผู้มืวาจาสะสลาย มีเสียงไพเราะ

๕) เป็นที่นิยมชมชอบของพวกภิกษุณีโดยส่วนมาก

๖) เป็นผู้สามารถสั่งสอนพวกภิกษุณีได้

๗) เป็นผู้ไม่เคยประพฤติล่วงละเมิดในสตรีผู้นุ่งห่มผ้ากาสาเยบวชอุทิศพระ ผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

๘) เป็นผู้มืพรรษา 20 หรือเกินกว่า 20 ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุผู้มืคุณสมบัติ 8 อย่างนี้ เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี⁶⁶

การปฏิบัติตนต่อสตรีผู้เป็นภิกษุณีถือได้ว่าละเอียดอ่อนมาก ที่สำคัญยังรับสั่งอีกว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงกราบ ไม่พึงลูกรับ ไม่พึงไหว้ ไม่พึงทำสามิจักรกรรมแก่มาตุคาม รูปใดทำต้องอาบัติทุกกฏ”⁶⁷ อีกอย่างนางทั้งหลายก็เป็นสตรีเพศด้วย ถูกนินทาได้ง่าย เป็นอาบัติก็ง่าย และต้องคอยเอื้อเฟื้ออย่างสม่ำเสมอ เช่นต้องมีการแลกเปลี่ยนจีวร อาหารบิณฑบาต การอบรมสั่งสอน และการเดินทาง ทั้งหมดนี้ย่อมในสมัยและนอกสมัย หรือเรียกอีกอย่างว่าตามกาล

สรุปความได้ว่า ในคำว่าสตรีหรือมาตุคามที่กล่าวแล้วในข้างต้นนั้น ล้วนแต่เป็นการปฏิบัติที่ยากมาก ตั้งแต่ อย่ายดู เมื่อจำต้องดู อย่ายพูดด้วย เมื่อจำต้องพูด “ต้องตั้งสติไว้” ในคำว่า “ต้องตั้งสติไว้” พระอรธกถาจารย์ได้อธิบายความไว้ว่า ภิกษุต้องตั้งสติทุกขณะจิตตลอดเวลาที่ปฏิสัมพันธ์กับสตรี ห้ามพลั้งเผลอ ต้องควบคุมจิตให้คิดในทางที่ติงามต่อสตรีหรือควบคุมจิตให้คิดต่อสตรีในทางที่ดีงาม เช่น รู้สึกว่าเป็นแม่ในสตรีที่อยู่เ็นวัยแม่ รู้สึกว่าเป็นพี่สาว น้องสาว ในสตรีที่อยู่ในวันที่เป็นพี่สาว

⁶⁶ วิ.มหา. (ไทย) 2/147/320-321.

⁶⁷ วิ.จุ. (ไทย) 7/405/322.

เป็นน้องสาว รู้สึกรู้ว่าเป็นลูกสาวในสตรีที่อยู่ในวัยสาว ๆ⁶⁸ อย่างไรก็ตามพระผู้มีพระภาคยังทรงให้กำลังใจแก่พุทธบริษัทเสมอว่า “ภิกษุทั้งหลายเราสรรเสริญการปฏิบัติชอบของคน 2 จำพวก คือ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติชอบ เพราะการปฏิบัติชอบเป็นเหตุ ย่อมทำให้ญาติ กุศลธรรมสำเร็จบริบูรณ์”⁶⁹ เมื่อกล่าวโดยรวมแล้วไม่ว่าจะเป็นสตรีประเภทใด ๆ ก็ตามต้องมีสติทุกลมหายใจ

6. สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับภาพรวม ในประเด็นที่ว่า “ภิกษุมีการปฏิบัติตนต่อสตรีอย่างไร” เพราะในมุมมองของพุทธศาสนิกชนทั่วไปที่ยังไม่รู้ อาจจะมีการตำหนิติเตียน หรือนำไปนินทาว่าร้าย ย่อมให้สังคมชาวพุทธระส่ำระสายได้ เพราะในยุคปัจจุบันมักมีมุมมองภิกษุกับสตรีไปในทางลบมากขึ้น อันเนื่องมาจากการกระทำของภิกษุที่ไม่รู้ไม่เข้าใจต่อคำว่า “สตรี” แยกไม่ออกบอกไม่ได้ว่าจะปฏิบัติต่อสตรีผู้เป็น “มารดา ญาติทางสายโลหิต ผู้ครองเรือน อุบาสิกาสาวิกา ภิกษุณีสิกขมานา และสามเณรี”อย่างไร ซึ่งการกระทำส่วนใหญ่มักเกินเลยห่างไกลกับคำว่า “ผู้ประพฤติพรหมจรรย์” เพราะบางอย่างอาจจะไม่ได้ศึกษามาอย่างถ่องแท้ ภิกษุในทางพระพุทธศาสนาหรือผู้เป็นบรรพชิต จะต้องกระทำก็คือ “การเจริญอริยมรรคมีองค์ 8” เพื่อการหลุดพ้นจากภพ ผู้มีโสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เข้าถึงธรรมตามลำดับแห่งมรรคได้

ดังนั้นในการที่ภิกษุจะต้องปฏิบัติตนต่อสตรี อยู่ต่อหน้าสตรี ต้องมีหลักที่สำคัญคือ “สติ” เมื่อสติปรากฏกฎการบวชทางจิตก็เริ่มเข้าสู่ระบบแห่งพระธรรมวินัยมีปัญญาสามารถแยกออกว่าความกตัญญูกตเวที พึงปฏิบัติต่อสตรีผู้เป็นมารดาที่มีหลักธรรม 4 ประการเป็นเบื้องต้น สตรีผู้เป็นญาติทางสายโลหิตพึงชักชวนให้รู้วิธีสัง สตรีผู้ครองเรือนพึงแสดงหน้าที่ภรรยาหรือผู้อยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จในครอบครัว สตรีผู้เป็นอุบาสิกาสาวิกาย่อมพาผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ 8 อันประเสริฐอยู่เนื่อง ๆ สตรีผู้เป็นภิกษุณี ย่อมเอื้อเพื่อเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และพึงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วย อาจารย์และโคจร คือสติปัญญา 4 มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษา อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย และเพื่อให้ถูกต้องพระธรรมวินัย ภิกษุไม่พึงกราบ ไม่พึงลูกรับ ไม่พึงไหว้ว ไม่พึงทำสามีจิกรรมแก่มาตุคาม ไม่ว่างจะอยู่ในฐานะใด ๆ ก็ตาม

จะอย่างไรก็ตามความสมบูรณ์ในบทความนี้ ยังมีข้อบกพร่อง และยังมีกรอบคลุมพอ ในกาลข้างหน้าเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป มุมมองหรือข้อวัตรปฏิบัติของภิกษุบางประการอาจจะเกิดการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้สอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบัน แต่ก็ไม่ควรละเมิดต่อพระธรรมวินัย และเมื่อพบปัญหาใดก็ควรนำมาช่วยกันแก้ไขในโอกาสต่อไป.

⁶⁸ ที.ม.อ. (ไทย) 203/189-190.

⁶⁹ อัง.ทุกก. (ไทย) 20/41/87.

บรรณานุกรม

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 23. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสภาบันสื่อธรรม จำกัด, 2558.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- _____. **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.

